

Paluu Jyrki Pellisen kokeellisen proosan alkulähteille

Hannu Luntiala

Jyrki Pellisen (s. 1940) kirjallinen tuotanto alkoi viitisenkymmentä vuotta sitten, 60-luvun alussa julkaisuilla runoteoksilla. Tutustuin kirjailijaan parisenkymmentä vuotta myöhemmin, 80-luvun puolivälissä, kun ennakoimattomat käännteet ohjasivat tietään etsivää nuorukaista hakemaan elämälleen suuntaa kirjallisuuden, ennen kaikkea runouden parista.

Aikamatka kolmekymmentä vuotta taaksepäin, 80-luvulle, sujuu vaivatta, vuosikymmenten nopeaa kulkua hämmästelemättä. Menneisyyden tapahtumat palautuvat mieleen ehjinä tuokiokuvina.

Olin tuolloin – keväällä 1984 – käynyt kantapaikkani, Kallion kirjaston runohyllyn valikoimasta läpi merkittävimmän osan, niin suomalaisen kuin ulkomaisenkin lyriikan. Muistan yhä, kuinka suuri pettymykseni oli, kun tuhatsivuinen materiaali toi sieluuni täyttymyksen sijasta aiempaakin ahdistavamman, tyhjän olon. Eikö maailmassa ollut laadukasta lyriikkaa lainkaan? Oliko rimani ollut liian korkealla? Vai eikö runous sittenkään ollut oma lajini?

Vaikka osa runoista, Pablo Nerudan ja Leif Färdingin filosofiset ajatelmat erityisesti, antoivatkin samaistumisen viitteitä, ontto, melkein pä kiusaantunut olo viipyi lukukokemuksen jälkeen liepeilläni pitkään. Muistan aavistelleeni, ettei oma mielentilani juuri tuona keväänä resonoinut tavanomaisen lyriikan tempoon. Olin luopua toivosta. Ajattelin lopettaa lukemisen. Sivullisuuden tunne sisälläni kasvoi suhteettomiin mittoihin.

Sitten avasin Jyrki Pellisen ensimmäisen runokirjan. Kun olin lukenut *Näistä asioista*, siirryin *Kuuskaajaskarin* kautta eteenpäin. *Filiksen rannan* jälkeen näin palautettujen laatikossa Jyrki Pellisen tuoreimman kokoelman, *Valitut runot*. Lainasin sen, luin kirjan kotona saman illan aikana kannesta kanteen. Ja olin myyty.

Tavasin Jyrki Pellisen 300-sivuisen antologian kahden kuukauden aikana yhdeksään kertaan. Yhdeksännen matkani jälkeen, alkukesästä 1984, jokin sisälläni vihjaisi: nyt on syytä lopettaa.

rakastettuni ihailee puuta, vaikka minä sanon että siinä on
talouskauppa
minä ihailen koneellakirjoittamista ja puhtaaksikirjoittamista
ja naparetkelijoitten koiria jotka kiitävät pohjoista tundraa

Olin kahdeksankymmenluvun puolivälissä työskennellyt ensimmäisessä työpaikassani, Väestörekisterikeskuksessa, jo viiden vuoden ajan. Noiden kahden kuukauden aikana, kahluumatkalla tuntemattoman runoilijan unenomaisessa runomaisemassa, niin rekisterit kuin muukin reaalimaailma katosi ympäriltä. Rekisterielämän tilalle oli astunut Pellisen kiehtovan salaperäinen, outo mutta samalla selittämättömän tuttu sanojen ääretön maailma. Kokemukseni jälkeen päätin etten koskaan avaisi Pellisen runokirjojen sivuja; niihin jäisi vaarallisesti koukkuun.

Lupaukseni pitikin, kymmeniä vuosia, kunnes vuosituhaten vaihteessa, 2000-luvun alkuvuosina kohtalo johdatti tappamaan aikaa kirjakauppaan Tampereelle. Juna Helsinkiin lähtisi viereiseltä asemalta vasta puolen tunnin kuluttua. Huomasin uutuuksien joukosta Pellisen vastailmestyneen teoksen. Tein sieluni kanssa kompromissin: sallin itselleni pikaisen vilkaisun, mutta vain kirjan sisällysluetteloon. Kun huomasin jokaisen runon alkavan samalla sanalla – että – olin taas myyty. En uskaltanut avata kirjaa sen enempää.

Runojen jälkeen perehdyin Pellisen varhaiseen proosaan; ehkä se ei vangitsisi samalla, vaarallisella tavalla. Vaikka vaikutus ei yhtä totaalinen ollutkaan, teosten omaleimaisuus jätti pysyvän jäljen. Proosan kieli, polveilevat lauseet, yllättävät assosiaatiot ja teosten omalaatuinen, samalla vieras ja samalla tuttu tunnelma, vetivät puoleensa runojen lailla.

Kesän olen saanut lakkiini. Olen riemukas siis kuin mänty iilimato ja kupla. Missä maat virtaavat vapaina. Missä kaikkien mielestä on jotain sekahedelmänomaista, vaikka vain keltaisessa niityssä, en tiedä.

En ole koskenut pellisiin sen koommin – Tampereen vilkaisua lukuun ottamatta – siis kolmeenkymmeneen vuoteen. Kun omaan kirjoittamisprosessiini osui tälle keväälle kuukauden tauko, uskaltauduin työstämään näkemystäni Pellisen varhaiskauden proosasta. Ja vain proosasta; runot ovat edelleen pannassa. Matka huhtikuun lopulla kaupunginkirjaston kirjavarastoon Itä-Pasilassa on enteellinen; kauan nukuksissa olleet muistot heräävät henkiin.

Kymmenen vuotta sitten vietin merkkipäiviäni. Työtoverini olivat järjestäneet – samassa Itä-Pasilassa silloin sijainneelle työpaikalleni – syntymäpäiväkseni yllätysvieraaksi Jyrki Pellisen. Sympaattinen ja samaan aikaan hauskalla tavalla omintakeinen taiteilija kuvaili ensi töikseen haltioituneensa betonilähiön eleettömistä kerrostaloista. Yhtä kiehtovaa hänestä oli päästä virastomme sisälle, Väestörekisterikeskukseen.

Jos osaamme elää naapureiden kanssa rauhallisesti ja elää huomaamatta kymmeniä puutteita ja vikoja kaikkialla, kuvitelkaamme silloin rauhallista arkkitehtuuriamme lauantaista lauantaisiin, jolloin eräänä päivänä luoksemme tulee omituinen vieras, joka kävelee oudosti ja menee väärään taloon eikä puhu edes persoonallisesti persoonallisille ihmisille, vaan jonka ääni on sirkkelin, sahan terän ääni.

Pellisen ääni ei ollut sirkkelin sahan terän ääni, mutta vaikutus, jonka hän esiintymisellään teki, oli syvä.

Kuljen samojen betonitalojen välisissä kuiluissa kuin Pellinen kymmenen vuotta sitten. Saan kainalooni kirjastosta tilatut kuusi ensimmäistä proosateosta. Lupaani itselleni, luen niistä jokaisen kaksi kertaa, palautan kirjat sen jälkeen kirjastoon enkä koske niihin ennen eläkepäiviä.

Luen saman runokirjan
kirjastotädin silmien alla
kahdeksannen kerran.
Viereeni istunut pultsari
haisee elämältä.
Saan kukoistukseni.

Omat, ensimmäiset, hapuilevat runoni nousevat kirjaston hämyisässä valossa mieleni kätköistä. Alan huolestua.

Kirjavarastosta mukaan saatu saalis on sivumäärältään laiha: *Nuoruuteni ilmastot, Tähän asti minä olen puhunut, Yksin, Satuja, Sade ja muita kertomuksia* sekä *Avaan oven ja olen kotona* – yhteensä reilut kuusisataa sivua, joista huomattava osa on tarinoitten ja jaksojen väliin taitettuja tyhjiä aukeamia. Päätän lukea kaikki yhden kerran ilman taukoja ja palata sen jälkeen jokaiseen vielä tarkemmin.

Tutkin netistä samaan aikaan tietoja kirjailijan elämästä, ennen kaikkea myöhäisemmästä tuotannosta. Lopputulos on hämmentävä. Ensimmäisen runoteoksensa, vuoden 1962 *Näistä asioista* jälkeen viimeisiin vuosiin asti kirjailija on tuottanut uskomattoman määrän niin runoja kuin proosaakin. Intensiteetti on ollut valtava. Ja tuntuu vain yltyvän; nyt yli 70-vuotiaana, julkaisuja on ilmestynyt toisinaan useampikin saman vuoden aikana.

Kaiken kaikkiaan Pelliselle on kertynyt 60-luvun alkupuolelta lukien teoksia yli neljäkymmentä. Kun kirjoittamisen ohella hän on tehnyt myös muuta, maalannut tauluja, pitänyt toistakymmentä taidenäyttelyä ja soittanut kerrostalohuoneistonsa yksinäisyydessä niin pianoa kuin selloakin, miehen luomisvimmaa voi vain ihailla.

Oma aikani Pellisen varhaiskauden proosaan on tällä erää rajallinen. *Nuoruuteni ilmastot* on näistä ensimmäinen. Vuonna 1965 julkaistua teosta ovat edeltäneet runokirjat *Näistä asioista* (1962) sekä läpimurtokokoelma *Kuuskajaskari* (1964).

Vaikka rajaukseni tarkoituksena olikin keskittyä Pellisen proosaan – tai rehellisemmin, välttää runoutta – keino ei toimi. *Nuoruuteni ilmastot* ensimmäinen tarina on puolitoistasivuinen yhden virkkeen runoelma, jonka luokittelu proosaksi on yhtä väkinäistä kuin *Kuuskajaskarin*

proosarunojen määrittely lyriikaksi. Jos joku rajanvedon osaa tehdä, hyvä niin. Itse en siihen pysty, enkä näe tarpeelliseksikaan. Tärkeintä on sisältö.

Ja sisältöä tekstillä on. Luen *Ilmastot* kannesta kanteen siltä istumalta. Ja alan taas kadota, nyt työhuoneestani, Pellisen unenomaisiin maisemiin.

Kauneus sanoissa on lapsenuskoni, asioitten
välinen yhteys.
Toiveitten vaihtuessa muistoiksi, hangella
kun palaan jälkiäni,
kun ajattelen hidasta yhdyntää.

Vuosikymmenten takaiset omat varhaiset tekstit nuoruudestani tulivat Pellisen houkuttelemina mielen sopukoista taas esiin. Nyt huomaan, kuinka merkittävän vaikutuksen hänen tuotantonsa on jättänyt alitajuntaani. Paitsi runoni, myös novellini *Nuoressa Voimassa*, "Se", kymmenisen vuotta sitten ja "Pois" muutaman vuoden takaa, kirkastuvat Pellisen jäljiksi omassa tuotannossani. Eivätkä jäljet pääty tähän. Välillä tuntuu että koko kirjoittamiseni on, paitsi alkanut, myös jatkunut kolmekymmentä vuotta sitten törmäyksestäni persoonaan, jonka tuotannon analyysiä olen nyt lähtenyt rakentamaan.

Onko lainaamieni kirjojen lukeminen järkevää, jos jo ensimmäisen jälkeen muistot palaavat ja nykyisyys katoaa?

Olen tehtävään lupautunut. Päätän jatkaa ja lähestyä tekstejä jatkossa analyttisemmin, menemättä mukaan teosten sanahumalaan. Mutta tehtävä on mahdoton. Miten analysoida ja vielä loogisesti perustella näkemystä tekstistä, jonka vaikutus mieleen on, toisaalta kokonaisvaltaista ja toisaalta huomaamatonta. Ja samalla sellaista, josta ei halua päästää irti.

Juuri tämä, Pellisen maalaamien sanajonojen maisema ja tuon maiseman selittämätön, lempeä kauneus, on hänen tuotantonsa ydin. Eikä tuosta ytimeistä, unenomaisesta maisemasta halua pois. Sen selittäminen, jos siihen pystyisi, poistaisi juuri sen, mihin tekstin vaikutus perustuu. Jos selitys kauneuteen löytyisi, kauneutta ei enää olisi.

Mystisestä kuvastostaan Pellinen itse kirjoittaa aika ajoin, kuin lukijalle vihjaten. Sattuvimmin hän paljastaa itseään *Ilmastoissaan*:

Kirjoittaminen on työtä jota ei koskaan saa tehdä rauhassa, luuletteko sen kenties olevan liioittelua, pötyä, kirjoittaminen häiritsee enemmän kuin monen vuoden laiskottelu yhteensä, ja mitä on sitten kaikki muu tekeminen? Se, mikä ei ole taidetta, se mikä on muuta kuin vain taidetta. Sen vuoksi juuri kukaan ei estänyt minua alkamasta tätä, tuskin olisivat kyllä keksineet keinoakaan keskeyttämiseksi: olen lähtenyt piiloon kaikkeen salaisuuteen.

Kuten muut korvaamattomat asiat, viineistä Pinot Noir, musiikista *Kind of Blue* ja elokuvista Coppolan *Keskustelut*, Pellisen kirjoista on turha yrittää analyysin avulla poimia tekijöitä, jotka selittävät niitten ylivoiman. Ne vain ovat... ylivoimaisia.

Jatkan seuraavana päivänä *Nuoruuteni ilmastosta* toiseen proosateokseen, vuoden 1971 kahdeksanteen kirjaan, *Tähän asti olen puhunut*. Pellisen lempeä ja samalla yllätyksellinen tyyli pitää otteessaan. Jotain eroa ensimmäiseen voi toki havaita. Kun *Ilmastoissa* ei kertojan lisäksi juuri ulkopuolisia hahmoja ollut – kaikki tapahtui henkilöittömässä, sisäisessä maailmassa – on kakkoskirjaan löytynyt useampikin ihminen, joitten kanssa sanoja paperiin maalaava kertoja vaihtaa ajatuksia: ravintolan tarjoilija, bussissa toisilleen puhelevat sivulliset – tyttö ja poika – sekä ilmeisen todellinen henkilö, toimittaja Polkunen.

Kirjan sivuille ilmestyneet ihmiset, luuta ja nahkaa, pitävät tarinat ensimmäistä enemmän reaali maailman puolella. Saman tekee toisesta kirjasta puolet täyttävä osuus, kenties todellisuuteen pohjautuva Irlannin-matkan kertomus, jossa kirjaaja kuvailee kokemuksiiaan melkein pä tavanomaisella tavalla. Mutta ei aivan.

... ajattelin tätä äänten sorinaa, ja sitä että nyt istuin tässä tekemättä mitään, vain juomassa, ja ajattelin ystävällistä hissiä joka kuului koko ajan, samalla ajattelin koko taloa, joka ei ottanut sulautuakseen ulkopuoliseen pimeään, koska sisällä loisti valo, ihmiset jotka olivat sytyttäneet valon olivat ihmisten muodossa talon sisällä ja pitivät ääntä, ja kuvittelin äänen sekoittuvan pimeään paremmin kuin valon.

Kun Pellisen kolmipäiväistä matkaa Irlantiin seuraa teoksen sivuilta, mieleen tulee toinen kirjailija, amerikkalainen Paul Theroux, jonka matkakirjat niin Aasiasta kuin Etelä-Amerikastakin (*Suuri junamatka, Paikallisjunalla Patagoniaan*), vuosia Pellistä myöhemmin, pitävät sisällään saman absurdin näkökulman. Kun Theroux kulkee Intiassa Taj Mahalin ohi, rakennusta miltei huomaamatta, ja kuvaa loistossaan kylpevän palatsin sijaan sen läheisyydessä seisoskelevia ihmisiä sitäkin tarkemmin, myös Pellinen keskittyy matkallaan kaikkeen muuhun, hotellihuoneeseensa, hartauskokoukseen jonne hän sattumalta eksyy ja vaikkapa kävelymatkinsa varrella maisemaa rajaavaan kaupungin muuriin:

Muuri, jonka nimeä en tiedä, oli minulle kaupungin kaunein nähtävyys, sen yllä kaarsivat puut, sen alla sanomalehtien jätteet lensivät tuulessa. Ja arvasin, että sen takana on hautausmaa, joten sitä vähemmän olin kiinnostunut sen paikallisesta nimestä. Usein alkoi sataa juuri tämän reitin varrella, ja tuntui kuin kaupunki, jos olin sinne menossa, tai hotelli, siirtyisi kauemmaksi kuin olin arvannutkaan.

Väestörekisteri, Kamppi, työhuoneeni ja keittiössä suriseva tiskikone alkavat vaikuttaa entistä etäisemmiltä Pellisen kirja kerratessani. *Irlanti, Osuuspankkia vastapäätä sijaitseva paperikauppa, jonne päivä paistoi edukseen, talot ja kujanteet, laskevat ja nousevat harjut,*

santa kahdessa paikassa, maantiellä ja uunissa, sekä öljynä otsalla kiiltävä aurinko, ovat arkitodellisuutta kiehtovampia. Jääkö lupauksistani ja varotoimistani huolimatta kiinni Pellisen maailmaan?

Säästän kolmannen kirjan seuraavaan päivään. Teen illalla kävelylenkin ja kerään aivot täyteen happea. Nyt sitä tarvitaan. Tuttu Lapinlahdenkatu nurkan takana on iltalenkin alussa kuin haihtumassa ilmaan.

Kolmas kirja, *Yksin*, tuottaa pettymyksen. Kahden ensimmäisen jälkeen sen kerronta, ulkopuolisen Markon näkökulmasta, ei toimi. Myös kirjan alkuosan pitkät osuudet musiikista ja sen erityispiirteistä häiritsevät. Vaikka Pellisen maailma aina sekä vieras että tuttu onkin, nyt tarjoiltu etäännytetty kertomus tuntemattomasta asiasta, Shostakovitshin sointukuluista, loittonee käsityskyvystä liian kauas. Markon maailma tuntuu toisaalta aika ajoin liiankin tavalliselta.

Alkoiko Pellinen tasaantua kolmannessa proosateoksessaan? Vai onko kuusisataasivuinen kerta-annos Pellistä sittenkin likaa?

Neljäs kirja, ilmeisesti lapsille tarkoitettu, *Satuja*, tuottaa saman tuloksen. Sadut eivät viehätä. Ne ovat absurdeja, kuten satujen tuleekin olla. Ja juuri tämän vuoksi absurdus ei tuota sitä yllätyksellisyyttä, minkä tavanomaiseen proosaan liitetty outous päinvastoin tekee. Eivätkä sadut edes ole kovin omintakeisia. Oliko Pellisen kultakausi sittenkin proosan osalta lyhyt, kaksi ensimmäistä teosta?

Sade ja muita kertomuksia pelastaa tilanteen. Vaikka tarinat, omilla nimillään ja selkeästi toisistaan erottuvina kokonaisuuksina, ovatkin perinteisen proosan muottiin ulkokohtaisesti rakennettuja, niitten sisältö palauttaa tarinoihin sen avantgarden, tempoilevan rytmin, virkistävän harhaiset assosiaatiot ja hulluuden, jonka varassa Pellisen teksti toimii. Ja näitten varassa se toimiikin hyvin. Ja ihailtavan luontevasti, osana elämää – kuin hengitys.

Koira katsoi sinne tänne, se ei nähnyt mitä se oli haukkunut. Parina päivänä se oli jo päästänyt vaikeroivia ääniä, jotka eivät olleet ihan tavanomaisia ja saattoi odottaa että se oli jo oppinut haukkumaan. Mieleeni tuli kesä ja alusvaatteet, kun oli vähäininkin syy juosta karkuun ihmisiä.

Viimeisenä teoksena listallani on entuudestaan tuntematon kokonaisuus, vuoden 1979 *Avaan oven ja olen kotona*. Kirjaan on koottu yksittäisiä tapahtumia kaukaa menneisyydestä, kuudenkymmenen vuoden takaa, pienen helsinkiläispojan hajanaisina muistoina lapsuudesta, niin pääkaupungista kuin Turustakin.

Alun epäilyksen jälkeen tarinat imevät sisäänsä – kokonaisuus vakuuttaa. Vaikka erikoiset käänteet ja epäluonnollinen toisinaan välittyvät tarinoitten sivuilta, juuri tässä kontekstissa ne asettuvat hyvin yhteyteensä. Suodattuessaan lukijalle toisaalta muistin, toisaalta pienen pojan

lapsenomaisen ajatusmaailman läpi absurdit muistot rakentuvat luontevaksi, uskottavaksi todisteeksi menneestä, ikään kuin harvinaiseksi dokumentiksi kaupunkilaiselämän harvoin kuvatusta historiasta.

Viimeisin kirja palauttaa lukijansa myös reaali maailmaan. Koska meistä jokaisella on toisinaan tapana muistella lapsuutta, kirjan maisema ei jää vieraaksi, kuten ympäristö kahdessa ensimmäisessä, pään sisälle rakennetussa kertomuksessa. Teoksen maailma – verkkaisesti etenevä kerronta, pieniin yksityiskohtiin keskittyvät huomiot, kaupunkimaisemassa vilahtelevat lapset – kasvaa heti ensimmäisellä lukukerralla kiehtovalla tavalla tutuksi, universaaliksi, ihmiskuntaamme yhdistäväksi näyttämöksi.

Urakka on suoritettu. Kokemus oli antoisa. Askel Pellisen maailmaan oli matka selittämättömällä tavalla kiehtovaan maisemaan, sanojen ja assosiaatioitten sykkivän labyrinttiin.

Luen vielä Pellisen elämänkäänteistä netistä. Aina 90-luvun alkupuolelle asti hän kirjoitti intensiivisesti. Sen jälkeen, 90-luvulla, tahti laantui ja yhteistyö Otavan kanssa päättyi vuosikymmenen lopulla. Asiaa tuntemattoman mieleen nousee kysymys: hylkäsikö Otava tuolloin, syystä tai toisesta, maineikkaan, valtion kirjallisuuspalkinnolla kolme kertaa meritoidun pitkäaikaisen kirjailijansa? Ja jos hylkäsi, miksi? Kun tultiin 2000-luvulle, Pellisen aiempi, ripeä julkaisutahti palasi. Kirjoja ilmestyi pienkustantamoiden kautta usean teoksen vuosittaista tahtia.

Paluu Pellisen tuotantoon herättää uteliaisuuden. Mieli tekisi perehtyä häneen samalla kertaa laajemminkin, sekä hänen tuotantoonsa että elämän käänneisiin. Toisaalta se, että kirjailija pysyy arvoituksellisena, säästää monelta pettymykseltä. Kuten parhaat kirjat, myös kirjailija, jättäessään tilaa mielikuvitukselle, toteuttaa kirjallisuuden perimmäisen tavoitteen.

Teen jälleen lupauksen. Työurani aikana en lue Pellistä enää lainkaan. En uskalla. Muutama laadukas proosateos oli jo viedä virkamiehen mennessään. Eläkkeelle päästyä kirjoihin voisi taas tarttua. Eihän silloin ole merkitystä, missä ilmastoissa tuolloin liikutaan.

Jyrki Pellisen kiehtova arvoituksellisuus pysyi siis entisellään myös perehtymiseni jälkeen. Miltei. Sillä jotain luku-urakan aikana paljastui, kuin vahingossa. Kun lupauksistani huolimatta selaan lainattuja kirjoja vielä kerran, silmiin tarttuu lyhyt kappale. Se ei jätä rauhaan.

Mutta sitten on toinen tapa joka on kuin jotain sokeaa julistusta joka täytyy kiireesti puristaa, mitään merkitystä ei ole sillä miten sekaisin siinä henkilöt ovat. Sehän on epäinhimillistä, luonnotonta, luonnotonta, ihmisluonteet ovat aina vähän samanlaisia. Mutta uskokaa. Siinä näkee lopulta oman kuvansa.